

tussen 1870 en 1930 voor de handel op Indië. In de vijfde bijdrage stellen J. W. A. Korsten en R. M. van Londen vast, dat de deelneming in het Indische handelshuis Geldermans verkoopresultaten ten opzichte van zijn concurrenten niet opvallend positief beïnvloedde.

De laatste vier artikelen zijn gewijd aan het thema werkgever-werknemer. H. M. C. Franken beschrijft het sociaal ondernemerschap van H. P. Gelderman & zonen rond 1890. Vervolgens behandelt L. Keij de bruikbaarheid van de staatsenquête van 1890 als bron voor onderzoek naar vrouwenarbeid in de Twentse textielindustrie. J. H. Berends' bijdrage gaat over de grootste staking in de Nederlandse textielindustrie. Zijn onderzoek in het archief van de werkgeversvereniging de 'Bond voor textielondernemingen in en buiten Twente' wijst uit dat het conflict van 1923-1924 een prestigekwestie was. Het laatste opstel van R. S. van de Sande en M. B. J. Schulte beschrijft het sociale beleid bij Gelderman tussen 1920 en 1940. Er wordt stilgestaan bij de activiteiten van de in 1920 opgerichte personeelsvereniging.

Daarna volgen nog een overzicht van gebruikte bronnen en literatuur, een verklarende lijst producten en een *curriculum vitae* van elk van de zestien medewerkers.

Katoen voor Indie is een verzameling korte geschriften, die verschillende onderwerpen en tijdsintervallen uit de geschiedenis van Gelderman behandelen. Het betreft hier geen *case-studies*, waarbij aan de hand van archiefonderzoek theoretische vraagstukken uit de textielhistorie of de bedrijfsgeschiedenis worden belicht, maar veeleer een inhoudelijke aanvulling op de geschiedschrijving over de firma Gelderman. De stukken bevatten relatief veel, ten dele nieuw, cijfermateriaal. De afwerking van de grafieken en tabellen laat overigens te wensen over. Zo staan er nogal wat foutjes in boven- en onderschriften. Bronvermelding wordt niet overal gegeven. Een ander punt van redactie betreft het fotomateriaal. Vijf van de acht foto's zijn eveneens opgenomen in *Bestemming Semarang*, waarvan twee gespiegeld.

Interessant is de bijdrage van Simons en Tophoven over informatiestromen en de gevolgen van de invoering van de telegraaf. Over dit onderwerp is nog weinig bekend, zodat het te hopen is dat de auteurs hun werk als opmaat zullen gebruiken voor een breder onderzoek naar de contacten tussen Nederlandse producenten en hun vertegenwoordigingen overzee.

J. Mooij

K. ter Laan, *K. ter Laan's Multatuli encyclopedie*, Ch. Keijsper, ed. (Den Haag: Sdu uitgeverij Koninginnegracht, 1995, xii + 575 blz., f69,90, ISBN 90 12 08181 5); H. van Straten, *Multatuli, van blanke radja tot bedelman. Een schrijversleven* (Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 1995, 432 blz., f75,- (gebonden), ISBN 90 73978 38 6 (paperback), ISBN 90 73978 43 2 (gebonden)); Ph. Vermoortel, *De schrijver Multatuli* (Den Haag: Sdu uitgeverij Koninginnegracht, 1995, 87 blz., f19,90, ISBN 90 12 08182 3).

1995 was een Multatuli-jaar en wat voor een! Het was immers precies één en driekwart eeuw geleden dat Eduard Douwes Dekker, op 2 maart 1820, te Amsterdam geboren werd. Het altijd actieve Multatuli-Genootschap liet dit feit niet onopgemerkt passeren. Het organiseerde een feestavond in de Amsterdamse stadsschouwburg waar, na de schrijver en gevreesd Multatulikenner W. F. Hermans, die later dat jaar zou overlijden, de kroonprins, de achterachterkleinzoon van de man aan wie Douwes Dekker in 1860 de *Max Havelaar* opdroeg, de

planken betrad voor een geestige toespraak. Tegelijkertijd, maart 1995, werd met de bezorging van het 25ste en laatste deel de uitgave van de *Volledige Werken*, een project dat al in de vroege jaren vijftig gestart was, voltooid. Noch de oorspronkelijke redacteur van de verzamelde werken, de onvergetelijke Garnt Stuiveling, noch zijn even onvergetelijke uitgever Geert van Oorschot, mochten deze finale beleven. Het is aan Hans van den Bergh, éditeur van de laatste tien delen van de *Volledige Werken*, tevens gewezen voorzitter van het eerder genoemde genootschap, te danken dat deze Titanenarbeid werd volbracht. Dat laatste deel is ook daarom zo belangrijk, omdat daarin, naast aanvullingen, de registers op de voorgaande 24 delen van Multatuli's *opera omnia* zijn opgenomen. De toegankelijkheid van het werk van Multatuli, met inbegrip van vele delen door hem gevoerde correspondentie, is daarmee enorm toegenomen.

Ook de, alweer op initiatief van Hans van den Bergh, uitgegeven *Multatuli-encyclopedie* van K. ter Laan maakt het werk van Nederlands grootste schrijver toegankelijker. Het manuscript van dit werk, in werkelijkheid een verzameling fiches, lag al een twintigtal jaren op de zolders van het Multatuli-museum te Amsterdam (gevestigd in het geboortehuis van de schrijver) voordat het daar in 1983 door Van den Bergh ontdekt werd. Ter Laan, die zelf bekendheid verwierf als Nederlands eerste 'rode' burgemeester (van Zaandam), had zich een groot deel van zijn lange leven — hij werd 92 — bezig gehouden met de verzameling van aantekeningen voor een naslagwerk op Multatuli. Uiteraard moest veel van het door hem nagelaten materiaal worden geactualiseerd of aangevuld, maar nu ligt er, dank zij de medewerking van Chantal Keijsper, een uiterst bruikbaar trefwoordenboek op door Multatuli gehanteerde begrippen, plaatsnamen, door hem aangehaalde historische figuren, op tijdgenoten die in zijn leven een rol speelden, publicisten en literatuur over Multatuli enz., enz., voor ons. Ik voorspel dat, in samenhang met het registerdeel, de Multatuli-studies een nieuwe bloei zullen beleven, ook en vooral onder historici. Veel zoekwerk blijft hun in elk geval in de toekomst bespaard.

Een nieuwe biografie van de schrijver ontbrak in 1995 evenmin op het tableau. Hans van Straten schreef een vervolg op het werk van Paul van 't Veer, ook al iemand die in het journalistieke métier zijn sporen had verdiend. Helaas kwam Van 't Veer, die in 1979 overleed, in zijn postuum uitgegeven *Het leven van Multatuli* niet verder dan tot het jaar 1859. Van Stratens boek is bepaald beter dan de povere titel *Multatuli van blanke radja tot bedelman* doet vermoeden. Hij heeft dankbaar gebruik gemaakt van de (toen bijna) volledige werken, in het bijzonder van Multatuli's briefwisseling. Op die wijze zijn vele, uit andere geschriften en publikaties veelal reeds bekende, onderwerpen en episodes in een overzichtelijk geschreven levensverhaal, dat aan de vooravond van de verschijning van de *Max Havelaar* begint, samengevat.

Anders dan Van 't Veer deed, schrijft Van Straten nogal oppervlakkig. Het is ook maar goed dat hij zich, afgezien van een algemene inleiding, niet aan de Indische jaren van zijn hoofdpersoon hoefde te wagen, want zijn belesenheid en kennis van koloniale onderwerpen is uiterst gering. Voor een voorbeeld verwijs ik naar pagina 94, waar het cultuurstelsel op Java wel heel gedateerd beschreven wordt. Op zulke manco's zou Van 't Veer nooit betrappt zijn. In het algemeen weet Van Straten wel een gezonde distantie tot zijn hoofdpersoon te bewaren, laat hij zowel diens goede als slechte kanten zien, een afstandelijkheid die zeker bij een controversiële figuur als Multatuli geen geringe opgave is. Een enkele keer worden in dit haastig geschreven boek sommige zinnen echter wel eens tē haastig neergeschreven, bijvoorbeeld in het verhaal van Multatuli's *liaison* met de Bloemendaalse domineesdochter

Charlotte de Graaff— een van de weinige hoofdstukken uit zijn boek waarvoor Van Straten zelf oorspronkelijk onderzoek heeft gedaan. Op pagina 124 wordt Multatuli, c.q. Tine, maar even beticht van een mogelijk medeplegen van, of ten minste medeplichtigheid aan, *kindermoord* op de uit deze relatie geboren baby. Voor de lezer is het duidelijk dat Van Straten enigszins gefrustreerd is geraakt doordat hij dit kind niet heeft kunnen opsporen — dat zou nog eens in dit Multatuli-jaar een ontdekking zijn geweest! — maar het houden van beschouwingen over de plee in het huis van de schrijver, waardoor het wicht verdwenen kan zijn, voert zelfs als theoretische mogelijkheid wat ver. Een enkele keer komt Van Straten nogal naïef over. Zo besluit hij alle in zijn boek genoemde geldbedragen, doorgaans het geld dus dat Multatuli niet had, met de factor 30 te vermenigvuldigen om de huidige koopkracht te kunnen uitdrukken. Al valt er dus wel het een en ander op Van Stratens schrijversleven aan te merken, voor het eerst is er nu toch maar een nagenoeg complete biografie beschikbaar, zij het in twee delen van de hand van twee auteurs, die in elk geval dit met elkaar gemeen hebben dat zij er goed in slagen de aandacht van hun lezers vast te houden.

Ten slotte is ook Multatuli's beheersing van en meesterschap in de Nederlandse taal voorwerp van een korte monografie geworden. Zij is van de hand van de Vlaamse Multatuli-kenner Philip Vermoortel. Deze sluit daarmee aan op een rijke traditie. Zijn warmste bewonderaars heeft Multatuli in zijn tijd immers in Vlaanderen gehad, waar de strijd voor het Nederlands en tegen het Frans toen en later zo'n cruciale rol speelde. Vermoortel laat, doorspekt met veel citaten uit het werk van Multatuli, zien hoe deze speelde met de Nederlandse taal, hoe hij in zijn natuurlijk schrijverschap en taalvirtuositeit alle rigide stijl- en taalwetten van zijn tijd (en later tijd) relativeerde. Getuige bijvoorbeeld Multatuli's weigering zich druk te maken om de dubbele *e* of *o*: '*het verschil in spelling is voor 't ganse menselijke geslacht, op héle kleine jongetjes en professoren na, slechts bijzaak. Al wat er ligt tussen schoolknepen en hoogleraren in, behoorde zich bezig te houden met iets van degelijker gehalte*' (48). De aantrekkingskracht van Multatuli heeft voor Vermoortel dan ook niets raadselachtigs: 'Wie zich de moeite getroost om een paar weken lang elke avond door te brengen in gezelschap van de Nederlandse negentiende-eeuwse groten vóór Multatuli, en dan iets van hem leest, zal begrijpen waarom zijn tijdgenoten tegelijk zo verbijsterd en in de wolken waren. Zijn spelling alleen al was choquerend én bevrijdend' (49). Het aardige van Vermoortels boekje, een verzameling van vier essays, waarvoor hij heeft geput uit vroeger werk, is dat wie het leest wordt aangespoord om Multatuli's werk zelf weer ter hand te nemen. En nu maar wachten op het volgende Multatuli-jaar, in 2010, wanneer wij herdenken dat anderhalve eeuw geleden de *Max Havelaar* verscheen

C. Fasseur

A. I. L. Schoon, *De gynaecologie als belichaming van vrouwen. Verloskunde en gynaecologie 1840-1920* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1995; Zutphen: Walburg pers, 1995, 332 blz., f49,50, ISBN 90 6011 938X).

'Diesen körperlichen Vorgang, dem die Frau monatlich unterworfen ist, nennt Herr von Bischoff 'ihren eigentlichsten Beruf in der menschlichen Gesellschaft'. Nicht die *Enzyklopedisten* in ihren verwegenen Ausschreitungen, nicht La Mettrie in seinem verrufenen Buch *L'Homme Machine* ist so weit gegangen wie unser konservativer Deutscher Professor.